

सुजाण पालकत्व – जबाबदारी, संस्कार आणि समतोल

खरंतर पालक, कुटुंब, शिक्षक आणि समाज या सगळ्यांचीच भूमिका मुलांच्या जडणघडणीत अत्यंत महत्त्वाची असते. पण जन्मापासून मूल सर्वाधिक वेळ आई-वडिलांच्या सान्निध्यात वाढत असल्याने, मुलाच्या विचार-वर्तनावर सर्वाधिक परिणाम हा पालकांचाच होत असतो. म्हणूनच “पालकत्व” ही केवळ नात्याची नव्हे तर जबाबदारीची, संवेदनशीलतेची आणि सजगतेची कसोटी असते.

पालक – मुलांचे पहिले शिक्षक

लहान मूल म्हणजे कोरी पाटी. त्या पाटीवर काय रेखाटायचे हे पूर्णपणे पालकांवर अवलंबून असते. जसे कुंभार मातीचे भांडे घडवताना अगदी काळजीपूर्वक प्रमाण ठेवतो, तसेच पालकांनी आपल्या वर्तनात, बोलण्यात आणि कृतीत जागरूकता ठेवली पाहिजे. कारण मातीचं भांडं एकदा घडून तयार झाल तर पुन्हा घडवणं कठीण; तसंच बालमनावर उमटलेले संस्कारही कायमचे ठासतात.

लहानपणी केलेल्या प्रत्येक कृतीचा परिणाम मोठेपणीच्या वर्तनात दिसतो. उदाहरणार्थ, घरची मंडळी प्रेमाने म्हणतात, “आईला जीभ दाखव, बाबाला ढिंशूम दे.” हे जरी निरागस वाटले तरी मूल नकळत आक्रमकतेची सवय शिकते. नंतर जेव्हा तेच मूल मारामारी करते, तेव्हा आपणच विचारतो, “हे असं का वागतंय?” म्हणूनच बालपणातच योग्य-अयोग्य याची स्पष्ट जाणीव करून देणे अत्यावश्यक आहे.

प्रेम आणि शिस्त - दोन पायांवर उभं असलेलं पालकत्व

पालकत्व म्हणजे केवळ लाड करणे नाही. प्रेमाबरोबर शिस्तही तितकीच आवश्यक आहे. शिस्त म्हणजे दडपशाही नव्हे, तर जबाबदारीची जाणीव. बरेच पालक मुलांना शिस्त लावताना अति कठोर होतात जसे की ओरडणे, कोंडून ठेवणे, जेवण न देणे, मारणे. तर काही पालक बक्षिसाच्या नावाखाली चॉकलेट, पैसे किंवा महागड्या वस्तू देऊन मुलांना लोभ शिकवतात. या दोन्ही टोकांपासून दूर राहणे गरजेचे आहे. शिस्त आणि प्रेम यांचा सुवर्णमध्य मुलांमध्ये आत्मविश्वास आणि जबाबदारी निर्माण करतो.

संवादाचे सामर्थ्य

मुलांच्या मनापर्यंत पोहोचण्यासाठी संवाद हा सर्वात प्रभावी मार्ग आहे. मुलांना कुतूहल असतं, प्रश्न पडतात. “किती ते प्रश्न?”, “थांब आता जरा” असं म्हणण्यापेक्षा त्यांच्या प्रश्नांना संयमाने, सोप्या भाषेत उत्तर द्यावं. कारण अनुत्तरित प्रश्नांच्या शोधात मूल चुकीच्या मार्गाला लागू शकतं.

घरात संवाद केवळ पालक-मुलांमध्ये नव्हे, तर सर्व सदस्यांमध्ये असावा. बरेचदा आई-वडील काहीतरी सांगतात आणि प्रेमापोटी आजी-आजोबा त्याच्या विरुद्ध वागतात जसे आईने चॉकलेट नाकारल्यावर आजीने लगेच दिले. अशा वेळी मुलांच्या मनात ‘आई नाही म्हणाली तरी कुणीतरी देईलच’ असा समज तयार होतो. म्हणून मुलं नसताना सर्व घरच्यांनी एकत्र बसून ठरवावं शिस्तीचे नियम सर्वांनी पाळायचे, एकमेकांना तोडायचं नाही. हे छोटंसं पण प्रभावी पाऊल मुलांच्या संस्कारात मोठं स्थान मिळवतं.

वैज्ञानिक दृष्टिकोनातून पालकत्व

२०१२ मध्ये जे. एल. लुबी यांनी केलेल्या संशोधनानुसार, लहानपणी पालकांनी दाखवलेली जबाबदारी आणि प्रेम मुलांच्या मेंदूतील “हिप्पोकॅम्पस” भागावर थेट परिणाम करते. हा भाग स्मृती, भावनांवर नियंत्रण आणि शिकण्याशी संबंधित आहे. सुजाण आणि प्रेमळ पालकत्वामुळे हिप्पोकॅम्पसचा विकास अधिक चांगला होतो, ज्यामुळे मुलांमध्ये आत्मविश्वास आणि सामाजिक कौशल्ये वाढतात. उलट, सतत टोमणे, अपमानास्पद बोलणे किंवा दुर्लक्ष केल्यास बालक हताश होतात.

म्हणून “मूर्ख आहेस”, “तुला काहीच समजत नाही” अशी वाक्यं टाळा. त्याऐवजी “तू प्रयत्न केलास हे चांगलं आहे, पुढच्यावेळी अजून नीट होईल” असं प्रोत्साहन द्या.

पालकांचे विविध प्रकार - आणि आत्मपरीक्षणाची गरज

पालकत्वाची अनेक रूपं असतात. काही पालक अपराधी भावनेत जगतात “मुलांसाठी वेळ नाही म्हणून त्यांच्या प्रत्येक हट्टाला हो म्हणायचं.” काही दबावाखाली जगतात “लोक काय म्हणतील” या भीतीने उसने पैसे काढून मुलांचे मन राखतात. काही अहंकारी पालक “आमचं मूल श्रेष्ठच आहे” या भावनेत अडकतात. काही असहाय पालक “माझं मूल काही ऐकतच नाही” म्हणत हताश होतात. आणि काही अंध अनुयायी “त्यांच्या मुलाला सायकल दिली, मग मीही देणार.”

प्रत्येक पालकाने स्वतःकडे प्रामाणिक नजरेने पाहणं गरजेचं आहे मी कोणत्या प्रकारचा पालक आहे? माझं वर्तन मुलांच्या वाढीला पोषक आहे का? हे प्रश्न विचारणे हेच सुजाणतेचं पहिले पाऊल आहे.

सुविधा, प्रेम आणि मर्यादा

मुलांना सुविधा देणं चुकीचं नाही, पण ते “हक्क” बनू नयेत हे पाहणं आवश्यक आहे. आर्थिक परिस्थिती, कुटुंबाच्या मर्यादा, आणि जीवनातील वास्तव याबद्दल मुलांशी मोकळेपणाने बोला. त्यांना आपल्या घराचा, कुटुंबाचा आणि परिस्थितीचा भाग असल्याची जाणीव होईल.

केवळ दिखावा, भ्रामक प्रतिष्ठा किंवा “इतरांकडे आहे म्हणून आपणही द्यावं” हा दृष्टिकोन मुलांमध्ये अवास्तव अपेक्षा निर्माण करतो. अशा पालकत्वातून वास्तवाशी सामना करण्याची क्षमता कमी होते.

नकाराची सवय आणि जीवनशिक्षण

आज अनेक पालक मुलांना प्रत्येक गोष्टीसाठी “हो” म्हणतात. पण जीवनात सर्वच गोष्टी मिळत नाहीत. त्यामुळे “नाही” स्वीकारण्याची, पराभव पचवण्याची आणि चूक मान्य करण्याची सवय बालपणातच लावली पाहिजे.

जगात कुणीही नेहमी बरोबर नसतं. परिस्थिती, मतभेद, अपयश या सगळ्याला सामोरं जाण्याचं बळ देणं हेच खरी पालकत्वाची कसोटी आहे. जसं पोहायला शिकायचं असेल तर पाण्यात उतरणं भाग असतं, तसंच जगायला शिकायचं असेल तर मुलांना जीवनाच्या वास्तवात उतरू द्या.

कुटुंब - संगोपनाची शाळा

मुलांना योग्य संस्कार द्यायचे असतील तर फक्त आई-वडीलच नाही, तर संपूर्ण कुटुंबाने एकत्र प्रयत्न करावा. एकजुटीचं वातावरण, ठाम नियम, आणि परस्पर आदर हे वातावरण मुलांच्या मनावर अमिट ठसा उमटवतं.

पालकांनी घरातील वडिलधाऱ्यांशी संवाद साधून एकमत निर्माण करावं. “आई-वडील रागावले म्हणजे प्रेम कमी नाही, ते संस्कारांची गरज ओळखतात” हा संदेश सगळ्यांना समजला पाहिजे.

समतोलचं तत्त्व

अती कठोर पालक मुलांना भिन्न बनवतात, तर अती प्रेमळ पालक अवलंबी बनवतात. या दोन्ही टोकांमधला सुवर्णमध्य साधणं म्हणजेच सुजाण पालकत्व.

पालकांनी लक्षात ठेवावं आपण मुलांसाठी जगत नाही, आपण मुलांना *जगायला शिकवत आहोत*. त्यांना योग्य मार्ग दाखवा, पण त्यांच्या वाटेवर चालायला त्यांनाच संधी द्या.

सुजाणतेकडे एक पाऊल

पालकत्व म्हणजे फक्त कर्तव्य नव्हे, ती सतत चालणारी शिकवण आहे पालकही शिकत राहतात, जसं मुलं शिकतात. मुलांच्या डोळ्यांतून जग पाहण्याची तयारी पालकांनी ठेवली पाहिजे. सुजाण पालकत्व म्हणजे सर्वकाही मुलांच्या मनासारखं करणे नव्हे, तर त्यांना भावनांबरोबर विवेकही शिकवणं आहे. बाहेरचं जग कोवळं नसतं; म्हणूनच पालकांनी मुलांना जीवनाच्या मैदानात उतरवून स्वतःच्या पंखांवर उडण्याची ताकद द्यावी.

आजच्या पालकांसमोर प्रचंड आव्हानं आहेत स्पर्धा, तंत्रज्ञान, बदलती मूल्यं. पण प्रत्येक आव्हानामागे एक संधी दडलेली आहे एक सुजाण, संवेदनशील आणि जबाबदार पिढी घडवण्याची.

सुजाण पालकत्व म्हणजे मुलांवर डोळसपणे संस्कार करणं, त्यांना योग्य दिशा देणं आणि त्यांच्या हातात विश्वासाचा दिवा देणं. अशी पिढी जेव्हा घडेल, तेव्हा समाजही अधिक प्रकाशमान बनेल.

Reference Link - www.loksanvad.com/sujan-palakatv/

पल्लवी चिकारे-पळसकर

युवा रुरल असोशिएशन, नागपूर (स्किल इंडिया सर्टिफाइड पॅरेंटिंग कोच

‘सुजाण पालकत्व’ उपक्रम समन्वयक, युवा रुरल असोशिएशन, नागपूर

9890665676

pallavi.chikare@yraindia.org)